

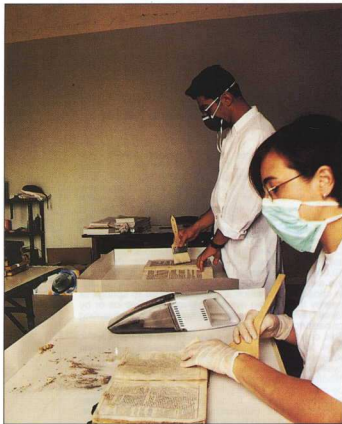
Η συντήρηση των βιβλίων των ιστορικών συλλογών

Η περίπτωση της Δημόσιας Βιβλιοθήκης της Ανδρίτσαινας

Κωνσταντίνος Χούλης
Επικ. Καθηγητής ΤΕΙ Αθηνών
Τμήμα Συντήρησης Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης

Την περίοδο Ιουλίου-Σεπτεμβρίου 1997 ξεκίνησε και ολοκληρώθηκε το πρώτο στάδιο συντήρησης των σπανίων βιβλίων της Δημόσιας Βιβλιοθήκης της Ανδρίτσαινας. Τα πολύτιμα βιβλία της συλλογής παρέμεναν κλεισμένα σε κιβώτια εωςότου γίνουν οι απαραίτητες εργασίες που θα καθιστούσαν κατάλληλο το κτήριο που είχε εγκαινιαστεί το 1991 αλλά δεν είχε χρησιμοποιηθεί ποτέ ως βιβλιοθήκη. Από ένα δειγματοληπτικό έλεγχο των βιβλίων σε μερικά μόνο κιβώτια, που είχε γίνει το Φεβρουάριο του 1997, κρίθηκε απαραίτητο και σκόπιμο να γίνει συστηματικός έλεγχος ολόκληρης της συλλογής για να εντοπιστούν και να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα στο σύνολό τους. Η σχετική πρόταση που διαμορφώθηκε περιλάμβανε τον επιφανειακό καθαρισμό και την καταγραφή και αξιολόγηση των φθορών που παρουσιάζαν τα βιβλία. Το πρόγραμμα που ακολουθήθηκε παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον από πολλές πλευρές και είναι η πρώτη φορά που εφαρμόζεται στον ελληνικό χώρο¹.

Κατά τη διάρκεια του επιφανειακού καθαρισμού.

Είναι γνωστό ότι τον πυρήνα της Δημόσιας Βιβλιοθήκης της Ανδρίτσαινας αποτελεί η συλλογή του Κωνσταντίνου Νικολόπουλου (1786-1841), που, λίγο πριν από τον αδόκητο θάνατό του (το τραύμα που του προκάλεσε η πτώση ενός βιβλίου(!) μολύνθηκε και του επέφερε τελικά το θάνατο), μετέφερε την προσωπική βιβλιοθήκη του, από το Παρίσι, όπου την είχε συγκροτήσει, στη γενέτειρά του, την Ανδρίτσαινα. Η δωρεά (περίπου 6.500 τόμοι) περιλαμβάνει αρκετά παλαιότερα βιβλία (16ου αι.) και σπάνια αντίτυπα εκδόσεων του 17ου και του 19ου αιώνα, πολλά άκοπα, και τα περισσότερα με φροντισμένες βιβλιοδεσίες της εποχής. Οι περιπέτειες και οι ταλαιπωρίες που γνώρισε η συλλογή από το 1840, που μεταφέρθηκε στην Ανδρίτσαινα, ήταν τόσο πολλές ώστε η ανάγκη τουλάχιστον ενός καθαρισμού και κάποιας ειδικής φροντίδας ήταν εμφανέστατη.

Η πρώτη αυτή φάση εργασιών, που εντάσσεται σ' ένα μακροπρόθεσμο πρόγραμμα συντήρησης, περιλάμβανε στην ουσία τον επιφανειακό καθαρισμό περίπου 6.500 τόμων, ολόκληρης δηλαδή της δωρεάς του Νικολόπουλου.

Ο επιφανειακός καθαρισμός των βιβλίων, ως φάση της λεγόμενης προληπτικής συντήρησης, πραγματοποιείται στις μεγάλες και οργανωμένες βιβλιοθήκες του εξωτερικού τουλάχιστον κάθε 2-3 χρόνια απαραίτητα. Χωρίς να είναι μια πολυδάπανη επέμβαση, εξασφαλίζει τουλάχιστον την απομάκρυνση της σκόνης, που

ιδιαίτερα στις μεγαλουπόλεις είναι φορέας επιβλαβών ουσιών για το χαρτί και τις βιβλιοδεσίες. Επιπλέον απομακρύνονται (όχι όμως εντελώς) τα σπόρια [παράσιτοι μικροοργανισμοί] που αναπτύσσονται πάνω στο χάρτινο υπόστρωμα, κάτω από ειδικές κλιματολογικές συνθήκες². Ο συνδυασμός ατμοσφαιρικών ρύπων με υψηλή υγρασία και θερμοκρασία εκθέτει σε πολύ μεγάλο κίνδυνο το βιβλιακό υλικό. Ο έλεγχος των κλιματολογικών συνθηκών των χώρων στους οποίους φυλάσσονται βιβλία και η εξασφάλιση σταθερών ιδανικών τιμών θερμοκρασίας και υγρασίας, αν και επιβάλλεται, δύσκολα πραγματοποιείται, εξαιτίας του υψηλού κόστους. Η απομάκρυνση της σκόνης όμως, εκτός του ότι καθιστά τα βιβλία πιο ελκυστικά στον αναγνώστη, δίνει στη βιβλιοθήκη μια εικόνα επιμέλειας και νοικοκυριού, μειώνοντας την αίσθηση της εγκατάλειψης και επιπλέον τους κινδύνους από έναν ύπουλο εχθρό. Εξάλλου ο επιφανειακός καθαρισμός αποτελεί προϋπόθεση, προκειμένου στα επόμενα στάδια να εξασφαλισθεί η επιτυχία ενός ολοκληρωμένου προγράμματος συντήρησης βιβλιακού υλικού.

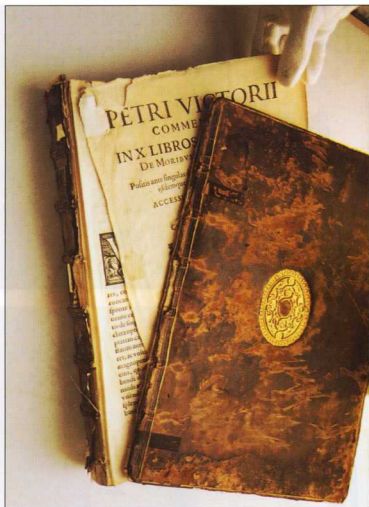
Συγχρόνως με τον καθαρισμό των βιβλίων, που δεν είχε γίνει από την εποχή που ζούσε ο Νικολόπουλος, ήταν επιβεβλημένο να γίνει και γενική αξιολόγηση και καταγραφή των φθωρών, ούτως ώστε να συστηματοποιηθεί η μελλοντική επιλογή των φθαρμένων βιβλίων για μια ολοκληρωμένη αποκατάστασή τους. Εξάλλου μια τέτοια αξιολόγηση κρίνεται απαραίτητη σε κάθε βιβλιοθήκη με παλιές συλλογές ώστε να προγραμματίζονται ορθά και να δίνονται οι αναγκαίες προτεραιότητες στις επιλογές συντήρησης.

Για το σκοπό αυτό συντάχθηκε από την ομάδα των συντηρητών ένα σύντομο, όσο και περιεκτικό, δελτίο, το οποίο θα συμπληρωνόταν αμέσως μετά τον επιφανειακό καθαρισμό του κάθε βιβλίου.

Τα στοιχεία που καταγράφονται στο δελτίο μπορούν να χωριστούν σε τρεις ενότητες. Η πρώτη ενότητα περιλαμβάνει καταλογογραφικά στοιχεία (αριθμ. εισαγωγής, αριθμ. καταλόγου κ.λπ.) καθώς και τις διαστάσεις του βιβλίου (μήκος, πλάτος, πάχος).

Η δεύτερη ενότητα αναφέρεται αποκλειστικά στις φθορές που ενδεχομένως υπάρχουν στο σώμα του βιβλίου, δηλαδή στο σύνολο των φύλλων. Περιλαμβάνονται όλες οι πιθανές φθορές που είναι δυνατόν να συναντήσει κανείς κυρίως στο χαρτί, με τρεις δυνατότητες περιγραφής. Έντονη, όταν η έκταση της φθοράς υπερβαίνει το 50% του συνόλου των φύλλων. Περιορισμένη, όταν η φθορά εκτείνεται περίπου έως το 50% του συνόλου, και ελάχιστη ή καθόλου, όταν η φθορά έχει πολύ μικρή έκταση.

Η τρίτη ενότητα αναφέρεται στην κατάσταση της βιβλιοδεσίας. Στην αρχή ζητείται να καθορισθεί το υλικό του καλύμματος (δέρμα, ύφασμα, χαρτί) και ο τύπος της βιβλιοδεσίας. Στη συνέχεια σημειώνονται οι πιθανές φθορές που συναντώνται όχι μόνο στο υλικό του καλύμματος αλλά και στα δομικά στοιχεία που αποτελούν μια βιβλιοδεσία (νεύρα, ραφή, κεφαλάρια κ.λπ.). Όπως και στην προηγούμενη ενότητα,

Μηχανικές φθορές στη βιβλιοδεσία και αποκόλληση φύλλων.

αυτός που συμπληρώνει το δελτίο έχει τρεις δυνατότητες επιλογής προκειμένου να περιγράψει την έκταση των φθωρών. Μια τελευταία πληροφορία, στην ενότητα αυτή, αναφέρεται στη διακόσμηση του καλύμματος. Ζητείται δηλαδή να καθορισθεί εάν στη διακόσμηση έχει χρησιμοποιηθεί φύλλο χρυσού ή η διακόσμηση είναι απλά έκτυπη.

Τέλος, ο συντηρητής εκφράζει την προσωπική του εκτίμηση για τη γενική κατάσταση του συνόλου των φύλλων και της βιβλιοδεσίας σε σχέση με την ανάγκη επεμβάσεων συντήρησης. Αν δηλαδή αυτή η ανάγκη είναι άμεση ή δεν υπάρχει καμία ανάγκη επέμβασης. Προκειμένου να υπάρξει μια ομοιογενής αντιμετώπιση και κρίση τής κάθε περίπτωσης, προσδιορίστηκαν τα μοντέλα, βάσει των οποίων καθορίζονταν αν ήταν αμέσως αναγκαία ή όχι η επέμβαση. Δόθηκε προτεραιότητα στις μηχανικές φθορές της βιβλιοδεσίας ή ορισμένων στοιχείων της βιβλιοδεσίας, όπως η ραφή και η αποκόλληση τευχών ή μεμονωμένων φύλλων. Θεωρείται ότι τέτοιου είδους φθορές είναι καθοριστικές, γιατί πολλά από τα βιβλία της συλλογής περιέχουν φύλλα με χαρακτηριστική εικονογράφηση (προμετωπίδα, ένθετα χαρακτηριστικά, χάρτες κ.ά.), τα οποία εύκολα αφαιρούνται από επιτηδευσις όταν η ραφή των τευχών είναι διαλυμένη. Αυτό σημαίνει ότι τα βιβλία που έχουν αυτό τον τύπο φθοράς δεν θα πρέπει να δίνονται σε αναγνώστες (ακόμη και

Ανάπτυξη μυκήτων στο χάρτινο υπόστρωμα και επιφανειακό ρύτιο σε βιβλίο της βιβλιοθήκης.

Το βιβλίο της προηγούμενης φωτογραφίας μετά τον επιφανειακό καθαρισμό.

καλοπροαίρετους) αν δεν αποκατασταθούν.

Ένας άλλος καθοριστικός παράγων φθοράς είναι η ανάπτυξη και η δράση μυκήτων και μικροοργανισμών στην επιφάνεια του χαρτίου, εξαιτίας ενδοικών κλιματολογικών συνθηκών (υψηλή θερμοκρασία και σχετική υγρασία). Η εκτεταμένη και παρατεταμένη δράση μυκήτων προκαλεί αποδυνάμωση του χάρτινου υποστρώματος, που αν συνεχισθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα μπορεί να φτάσει ως την εξαφάνισή του. Το χαρτί αποδυναμώνεται σταδιακά, αποσθαρνίζεται και τελικά διαλύεται με το παραμικρό αγγίγμα.

Η επόμενη φάση, μετά τον επιφανειακό καθαρισμό και τη συμπλήρωση του δελτίου αξιολόγησης φθωρών, περιλαμβάνει τη μηχανογράφηση των δελτίων με τη βοήθεια ηλεκτρονικού υπολογιστή. Το σχετικό πρόγραμμα θα δίνει τη δυνατότητα να συγκεντρώνονται όλα τα βιβλία στα οποία παρατηρείται μια συγκεκριμένη φθορά καθώς και τη δυνατότητα πολλαπλών συνδυασμών μεταξύ διαφορετικών τύπων φθωρών. Είναι αυτόντο ότι η μηχανογράφηση των δελτίων επιβάλλεται εξαιτίας του μεγάλου αριθμού βιβλίων, ενώ δεν θα ήταν απαραίτητη αν επρόκειτο για λίγους μόνο τόμους.

Η συντήρηση ενός φθαρμένου βιβλίου, όσο μικρού κι αν είναι, απαιτεί συνήθως πολύ χρόνο και υψηλό κόστος. Για τους λόγους αυτούς δεν επιχειρείται συχνά. Επεμβάσεις συντήρησης αποφασίζονται ευκολότερα στην περίπτωση των χειρογράφων βιβλίων (βυζαντινής ή μεταβυζαντινής περιόδου), που η μοναδικότητα και η σπανιότητά τους (κατά συνέπεια, και η χρηματική τους αξία) είναι δεδομένες. Σε άλλες περιπτώσεις όμως, όπως η περίπτωση των εντύπων βιβλίων, η απόφαση για τη συντήρησή τους πρέπει να ληφθεί μετά από σχετική έρευνα για την ενδεχόμενη σπανιότητα του εντύπου, και επίσης αν συντρέχουν ιστορικοί λόγοι. Θα συμφωνήσουμε όμως ότι οι ονομαζόμενες "ιστορικές" και "σπάνιες" συλλογές πληρούν όλα τα κριτήρια μιας τέτοιας αξιολόγησης, και συνεπώς τα βιβλία που ανήκουν σ' αυτές κρίνονται, εφόσον είναι φθαρμένα, αξία να συντηρηθούν, ανεξαρτήτως της οικονομικής τους εκτίμησης.

Σημώσεις

1. Την πρωτοβουλία αυτή του Τμήματος Βιβλιοθήκων του Υπουργείου Παιδείας πραγματοποιήσαν οι συντηρητές βιβλιοκού και αρχαικού υλικού κ. Μ. Αργυρού και Γ. Σκορδύλης με την επιβλέψη του υπαργάτου κ. Μ. Ξαφίτη. Με την ευκαιρία της συνάντησης αυτής δημοσίευσε εκφράζοντας τις ευχαριστίες μας τόσο στις κς Β. Μπούκου και Κ. Χατζησοπούλου, του Τμήματος Βιβλιοθήκων, για την άριστη και υποδειγματική συνεργασία, όσο και στη διευθύντρια της Βιβλιοθήκης κ. Αν. Βλαχούση για την αμέριστη συμπαράσταση και βοήθεια προκειμένου να ξεπεραστούν όσα προβλήματα προέκυψαν κατά τη διάρκεια των εργασιών.
2. Αυτή τη στιγμή δεν υπάρχει στην Ελλάδα οργανωμένο σύστημα απολύμανσης αντικειμένων μολυσμένων από μικροοργανισμούς και μύκητες, που κανονικά, για λόγους ασφαλείας, θα έπρεπε να είχε προηγηθεί του επιφανειακού καθαρισμού. Ο επιφανειακός καθαρισμός όμως απαιρώντας το μεγαλύτερο μέρος των σπορίων που βρίσκονται στα σημεία που ανατρίχυνται οι μύκητες. Τα αναμειγνύομενα σπορία είναι γεγονός ότι, εάν βρεθούν κάτω από ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες, επαναδοραστριοποιούνται.

The Restoration of the Books of the Historical Collections: The Case of the Public Library of Andritsaina

K. Houlis

The first stage of restoration of the rare books of the Public Library of Andritsaina was commenced and completed in the period between July and September 1997.

The nucleus of the Public Library of Andritsaina is the Collection of Konstantinos Nikolopoulos (1786-1841), who, just before his most unfortunate death, transferred his personal library from Paris, where he had compiled it, to Andritsaina, his native town. The donation, about 6500 volumes, comprises quite many *incunabula* and early editions of the 16th century as well as rare editions of the 17th and 19th century. The adventures and trials that the collection has undergone since 1840, when it was transferred to Andritsaina, were so many, that the need for its cleaning and care was urgent. Therefore, this first phase of work, that belongs to a long-term program of restoration, started immediately.

Besides the cleaning of the books, a general estimation and recording of their damages had to be done, so that the future replacement of the damaged books to be systematically carried out. To serve this purpose, a brief and concise form was prepared by the team of restorers, which was filled in after the cleaning of each book. The next phase included the processing of all information included in the forms by a computer. The restoration of a book, regardless of its size, is an extremely expensive and time-consuming enterprise. Therefore, as regards printed books, their rarity and historical importance must be taken into consideration, regardless of their economic value, before their restoration.

Βιβλιογραφία

- Φικι Ιωσήφ, Η αρκαδική αποστολή του Κωνσταντίνου Νικολόπουλου, Αθήνα 1980.
- Η Βιβλιοθήκη του Κωνσταντίνου-Αγαθόφρονος Νικολόπουλου στην Ανδριτσάνα, Κατάλογος, Κέντρον Νεοελληνικών Ερευνών, Εθνικού Ιδρυμάτος Ερευνών, Αθήνα 1987.
- Στην Εισαγωγή του Κατάλογου από τον κ. Αλέξη Πόλητη υπάρχει πλήρης βιβλιογραφία σχετικά με τον Κωνσταντίνο Νικολόπουλο και τη Βιβλιοθήκη της Ανδριτσάνας.